

av Rolf Hobson

HL senteret
Senter for studier av Holocaust og
livssynsminoriteter

Eugeniske teorier oppsto i siste tredjedel av 1800-tallet i England. Rundt århundreskiftet begynte de å få stor oppmerksomhet og innflytelse i alle vestlige land, ikke minst i USA. Den tyske betegnelsen "rasehygiene" er den som har slått gjennom i Skandinavia. Rasehygienisk tenkning fantes innenfor alle politiske leirer. I de liberale land ble den i mellomkrigstiden særlig innflytelsesrik på venstresiden, der den ble integrert i et bredere spektrum av sosialpolitiske tiltak under velferdsstatens første år. Likevel må man si at eugenikken i sin grunntendens var konservativ og anti-sosialistisk fordi den postulerte at årsaken til sosiale problemer fantes i de dårlige arveanleggene til samfunnets tapere, og at forbedringer i miljøet ikke ville ha nevneverdig innvirkning på dette forholdet. Det var arvemassen man måtte reformere, ikke fordelingen av eiendom, inntekt og muligheter i samfunnet.

Folkehelsen fremfor individets

Rasehygienien betraktet en befolkning som en biologisk helhet (Volkskörper) som trengte behandling for å fjerne uønskede arveelementer. Individets rettigheter måtte underordnes kravene til kollektivets sunnhet. De uønskede arveegenskapene kunne fjernes på to måter, gjennom positive eugeniske tiltak - som sørget for at bærerne av det beste arvestoffet formerte seg raskere enn de andre - eller gjennom negative tiltak som isolasjon, sterilisering eller - i ytterste konsekvens - mord. Målsettingen var den samme; fra et byråkratisk effektivitets-synspunkt lå den avgjørende forskjellen mellom tiltakene i tidsperspektivet: Sterilisering ville fjerne de dårlige egenskapene fra kollektivets arvemasse i løpet av én generasjon, når de steriliserte bærerne døde ut uten å etterlate seg avkom, eller umiddelbart, når de ble drept, med de besparelsene i institusjonelle kostnader dette innebar.

Slike logiske slutninger kan dokumenteres hos individer i mange land. Og man har tilfeller, fra asylene i Vichy-Frankrike og Sverige under krigen, der vanskjøtsel av handicappede ved institusjoner ble så systematisk at den nærmet seg et program for fysisk utryddelse. Likevel er det klart at det var det politiske systemet som skapte de avgjørende rammebetingelsene for hva som lot seg gjennomføre. I pluralistiske, liberale samfunn fantes det grupper som ut fra religiøse, etiske eller politiske grunnholdninger protesterte mot de mest radikale konsekvensene av rasehygienisk tenkning.

HL senteret
Senter for studier av Holocaust og
livssynsminoriteter

Lebensborn er navnet på nazistenes systematiske, anonymiserte avl av fremtidens herrerrase.

Selv om det altså i nesten alle vestlige land ble vedtatt eugeniske lover i perioden 1910-1950, "begrenset" tiltakene seg til isolasjon og tvangssterilisering. Bare i det nazistiske Tyskland gikk utviklingen videre fra sterilisering til mord, under det såkalte eutanasiprogrammet. Der ble det også iverksatt mer radikale positive eugeniske tiltak enn i andre land, som for eksempel høyere barnetrygd og billigere boliglån for særlig fertile ariske ektepar og "Lebensborn"-programmet.

Rasehygiene og aktiv dødshjelp

Situasjonen i Tyskland fra århundreskiftet til 1933 skiller seg ut i ett henseende: Diskusjonen omkring rasehygieniske tiltak utviklet seg som i de fleste land; men den foregikk parallelt med en annen diskusjon om eutanasi, eller "retten til å dø", og i 1920-årene overlappet de to på en måte som var unik for Tyskland og som la grunnen for nazismens mest radikale rasehygieniske tiltak. Eutanasidebatten ble reist i 1890-årene av Ernst Haeckels Monistenbund og forløp omtrent som dagens debatt om "retten til en verdig død": Uhelbredelig syke måtte få muligheten for å begå assistert selvmord. Siden ble det tatt til orde for at syke som ikke var i stand til å uttrykke seg, skulle bli befridd fra sitt "uverdige liv" etter legenes profesjonelle vurdering.

På bakgrunn av erfaringene med ekstrem knapphet på matvarer som følge av den britiske blokaden av Tyskland under første verdenskrig gikk Binding og Hoche i 1920 offentlig inn for *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens* [Tillatelse for tilintetgjøring av livsuverdige liv]. I denne boken foreslo de å åpne for å drepe institusjonaliserte pasienter som etter en profesjonell vurdering ikke hadde noen utsikter til å bli helbredet, m.a.o. tvungen eutanasi etter eugeniske indikasjoner. Det var som oftest representantene for den reformorienterte, liberale fløyen av lege- og psykiater-profesjonene som mest aktivt gikk inn for å fjerne den "håpløse" tredjedelen av pasientene for å kunne konsentrere knappe ressurser om helbredelsen av de resterende to-tredjedelene.

Det er svært viktig å understreke at debatten mellom tilhengere og motstandere av eutanasi før 1933 foregikk innenfor legestanden. Omfattende, negative rasehygieniske tiltak var verken foreslått i **NSDAP**s program, ei heller lar de seg påvise i Hitlers verdensbilde. Det avgjørende punktet går tilbake til forskjellen mellom politiske systemer som ble nevnt over: NS-diktaturet fjernet alle de moralske og juridiske hindringene som fantes i pluralistiske samfunn, og gjorde det mulig for helsebyråkratiet å trekke logiske konsekvenser av rasehygienisk tenkning som ikke var mulige å gjennomføre i andre samfunn.

NSDAP - Die
Nationalsozialistische
Deutsche Arbeiterpartei,
Hitlers parti

HL senteret
Senter for studier av Holocaust og
livssynsminoriteter

Weimar-republikken

- uoffisiell betegnelse på Tyskland fra slutten av første verdenskrig til Hitlers maktovertagelse (1919 - 1933). Navnet kommer av at grunnloven ble vedtatt i Weimar.

Tvangssterilisering

Ved Hitlers maktovertakelse forelå allerede et lovforslag til sterilisering av mentalt handicappede som var blitt forberedt mot slutten av **Weimar-republikken**. Blant de tre gruppene som ble forfulgt av biologiske grunner under NS-regimet – jødene, sigøyrerne og de handicappede – var det de sistnevnte som først ble utsatt for fysiske overgrep, som i mange tusen tilfeller endte i døden. Tvangssteriliseringen foregikk ved kirurgiske inngrep, fra 1935 også ved røntgenbestråling; fra og med dette året ble det også utført mange tusen tvangsaborter på funksjonshemmede. Innen 1945 var over 400.000 mennesker blitt tvangssterilisert, de aller fleste før 1939, og rundt 6000 døde som følge av inngrepet (hvor mange vil aldri bli klart fordi mange begikk selvmord i fortvilelse lenge etter steriliseringen). Til sammenlikning ble rundt 40.000 tvangssterilisert i USA gjennom hele perioden fra 1907 til 1945.

De tyske funksjonshemmede var også den gruppen som først ble blinket ut for systematisk utryddelse. Vinteren 1938-39 etterkom Hitler personlig ønsket til foreldrene til et sterkt misdannet barn om å få avslutte dets liv. Flere andre tilfeller av slike avlivninger skjedde i månedene frem til krigsutbruddet, samtidig som et program for drap på handicappede barn ble forberedt. Dette var den første gruppen som ble systematisk myrdet av NS-regimet, og innen 1945 var ca. 6000 handicappede barn blitt drept i tyske institusjoner under den såkalte "barne-eutanasien".

Eutanasiprogrammet

Etter krigsutbruddet ble selve eutanasiprogrammet iverksatt. Hitler underskrev i oktober 1939 en førerordre som satte det i gang, og den ble tilbakedatert til dagen for krigsutbruddet, 1. september. Det ble opprettet en hemmelig organisasjon, "T4-aksjonen", som koordinerte tiltakene på nasjonalt nivå fra et hus i Tiergartenstrasse 4 i Berlin. I løpet av to år, til T4-aksjonen ble avblåst på grunn av protester høsten 1941, ble rundt 70.000 funksjonshemmede drept ved seks institusjoner innenfor Det tyske rikets grenser. Eutanasiprogrammet var en nødvendig forutsetning for det senere folkemordet på jødene og sigøyrerne. For det første ble det klart at avgjørende moralske barrierer kunne brytes, såfremt man hadde godkjennelse fra høyeste hold og arbeidet under et slør av hemmelighold. For det andre ble det utviklet teknikker i institusjonene som siden kom til anvendelse i de okkuperte polske områdene og i tilintetgjørelsesleirene: Gassing med karbonmonoksid, først i lastebiler, siden i spesialbygde gasskamre; "etterbehandling" av likene for å fjerne gulltenner.

Da T4-aksjonen ble avblåst, ble ekspertisen overført til Polen, der den bisto under byggingen av tilintetgjørelsesleirene. Men eutanasi-programmet fortsatte i mer skjulte former. Under de gjenværende krigsårene ble minst like mange handicappede drept ved systematisk vanskjøtsel i utallige tyske institusjoner; det vanligste forløpet var at underernæring over lang tid forårsaket sykdommer som enten drepte pasienten eller førte til at livet ble avsluttet med en giftsprøyte.

Litteratur

Michael Burleigh: *Death and Deliverance. 'Euthanasia' in Germany c.1900-1945* (1994).

Michael Burleigh & Wolfgang Wippermann: *The Racial State* (1995).

Henry Friedlander: *The origins of Nazi genocide : from euthanasia to the final solution* (1995).

Hans-Walter Schmuhl: *Rassenhygiene, Nationalsozialismus, Euthanasie.*

Von der Verhütung zur Vernichtung «lebensunwerten Lebens» 1890-1945 (1992).